

Kulturhistorisk inventering

SÄLENS FJÄLLKYRKA

Transtrands socken, Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2018:12

Svenska kyrkan

 **Dalarnas
museum**

Kulturhistorisk inventering

SÄLENS FJÄLLKYRKA

Lima-Transtrands församling
Transtrands socken, Malung-Sälens kommun
Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2018:12

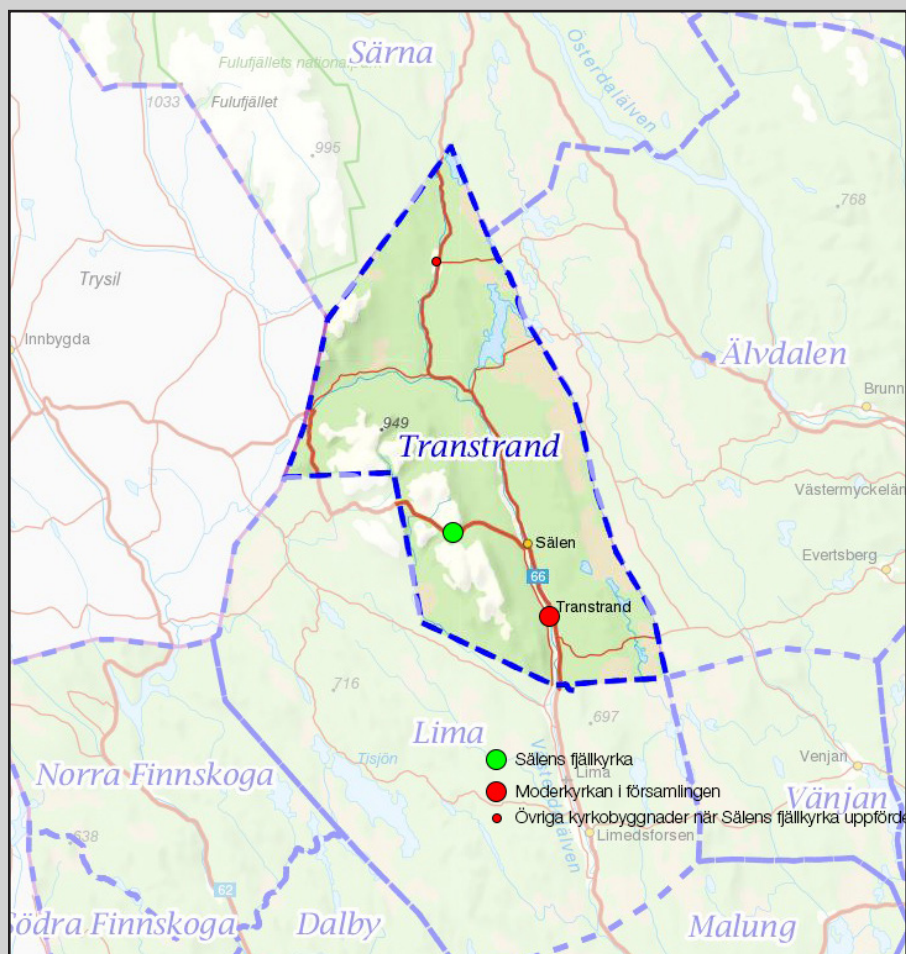
Dnr: 16/15

FÖRFATTARE: Adam Moll

Foton: Där inget annat anges är foton tagna av
Adam Moll och Simon Langwagen, Dalarnas museum

INNEHÅLL

INLEDNING.....	7
Bakgrund.....	7
Syfte.....	7
Mål.....	7
Användningsområden.....	7
Rapportens upplägg.....	7
Process och metod.....	8
Kulturhistoriskt värde.....	8
 HISTORIK OCH UTFORMNING.....	10
Kronologi.....	11
 KULTURHISTORISK VÄRDERING.....	12
 KÄLLOR.....	14

Geografi

Transtrandsfjällen, eller Sälensfjällen som de i dag oftast kallas, var länge en relativt outnyttjad resurs annat än som fåbodmark. Detta började emellertid att ändras efter att järnvägen, och med den turister, kom till Sälens by från 1928. En parstuga flyttades upp 1935 och den så kallade Sälensstugan blev snabbt ett besöksmål med mat- och kaffeservering för turister och ortsbor. Anläggningen utökades mer och mer och kom på 1940-talet att omfatta slalombacke och linbana. År 1936 började Sälens Högfjällshotell att byggas i väglöst land på kalfjället, för att öppna påskan 1937. En väg till hotellet drogs först 1939. Högfjällshotellet var en oerhört modern och stor anläggning som lockade många besökare. Tillsammans med Sälensstugan banade hotellet vägen för att omvandla Transtrandsfjällen till ett flertal högt exploaterade skidorter med stugbyar, nöjesanläggningar, hotell och skidanläggningar.

Sälens fjällkyrka är inte skyddad enligt kulturmiljölagen.

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Västerås stift har Dalarnas museum genomfört en inventering av Sälens fjällkyrka. Fältarbetet genomfördes under sommaren 2017 av byggnadsantikvarie Adam Moll och yrkespraktiserande antikvarie Simon Langwagen från Uppsala universitet Campus Gotland. Den här inventeringen är en del av det större stiftsprojektet *Moderna kyrkor i Dalarna*, vars syfte varit att inventera kyrkobyggnader som ägs av Svenska kyrkan i Dalarnas län och som uppförts under perioden 1930–1981. Liknande inventeringar har även utförts i de delar av Västerås stift som ligger i Västmanlands och Örebro län.

Moderna kyrkor i Dalarna är en del av projektet *Dalamodernismen* som syftar till att översiktligt dokumentera och kulturhistoriskt karaktärisera och bedöma byggnader och bebyggelsemiljöer i Dalarna uppförda under perioden 1930-1980. Projektet genomförs av Dalarnas museum.

Projektet är även en fortsättning på projektet *Västerås stift – moderna kyrkor*.

Syfte

Inventeringens syfte har varit att identifiera och översiktligt dokumentera kyrkobyggnaden och dess kulturhistoriska värden. Vidare har syftet även varit att belysa de moderna kyrkomiljöerna som en del av det moderna samhällets framväxt och förändring.

Mål

- Att genom samverkan öka kunskapsnivån och medvetenheten av Svenska kyrkans moderna bebyggelse och miljöer i Dalarnas län, Västerås stift.
- Genom att sprida kunskapen om modernismens kyrkobyggande öka känslan av delaktighet i det kyrkliga kulturarvet.
- Att öka kunskapen och förståelsen för det moderna kyrkobyggandets gestaltning, arkitektoniska uttryck och kulturhistoriska värde.
- Att förstå hur de teologiska förändringarna och demokratiseringen av liturgen har påverkat synen på kyrkorummet och dess gestaltning och arkitektur.
- Att skapa ett underlag för planering av underhåll och förvaltning av kyrkobyggnaderna.

Användningsområden

Stift, länsstyrelse, och förvaltare får bättre överblick och beslutsunderlag för att i handläggning och förvaltning värna de kulturhistoriska värdena i de moderna kyrkorna. Underlaget är av vikt vid exempelvis större och mindre vårdinsatser, ombyggnationer och avyttring.

Genom en större kunskap och medvetenhet om modernismens kyrkobyggande, dess uttryck, kvalitéer och kulturhistoriska värden, skapas möjligheter till att bättre hävda deras specifika värden och få till stånd underhåll som tar till hänsyn dessa.

Rapportens upplägg

I rapportens huvuddel redovisas det bakomliggande arbetet, en historik över byggnadens tillkomst och förändringar samt en övergripande kulturhistorisk värdering av byggnaden i sin helhet. Som bilagor finns beskrivningar av alla rum i byggnaden, huvudsakligen redovisade i tabellform. I tabellerna är enskilda byggnadsdelar beskrivna och värderade.

Kyrkans karaktär präglas av enkelhet och spår av hantverk och natur.

Process och metod

Inventeringen började med arkivstudier i kyrkoarkiven. Arkivunderökningarna har varit en stor del av arbetet, för att titta på de handlingarna som berört byggnadernas tillkomst och förändringar. Större delen av arkivhandlingarna finns på Uppsala landsarkiv, ULA. Omfattningen på handlingar för de olika kyrkorna varierar kraftigt, från att vara näst intill obefintligt till att vara mycket omfattande. Materialet har sedan sammanställts till denna rapport.

Efter arkivstudierna vidtog inventeringsarbete i fält där varje kyrka dokumenterades i ord och bild rum för rum. Efter fasen med dokumentationsarbete och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderingsprocess som utgår från den arbetsprocess som beskrivs i Axel Unnerbäck's *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse*, tillsammans med tankegods från Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval*. Begreppsvärlden som används i Unnerbäcksmetoden beskrivs närmare i Bilaga 1.

Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att sammanställa de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Kulturbistoriskt värde

En kulturbistorisk värdering går ut på att fastställa varför en kyrkobyggnad eller motsvarande miljö är värdefull för samhället idag. En kulturbistorisk värdering utförs vanligen genom att en byggnadsantikvarie metodologiskt undersöker byggnadens kvaliteter och egenskaper, sätter in dem i ett större sammanhang och förklarar hur byggnaden är värdefull och varför. Genom att utgå ifrån en värderingsmetod som är väl förankrad inom kulturarvssektorn blir resultaten av värderingen jämförbara med andra liknande värderingar och kan ligga till grund för hållbara beslut om en byggnad eller miljö. En metodologiskt utförd kulturbistorisk värdering är öppen för kritisk granskning eftersom den är möjlig att återskapa. Detta är en förutsättning för hållbar kulturmiljövård.

Dopfunten utgörs av en knotig sälgstubbe. Altarskivan består av en tjock skiva älvdalskvarsit.

Den kulturhistoriska värdering som återfinns i slutet av rapporten har genomförts med utgångspunkt i den metod för kulturhistorisk värdering som återfinns i Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (Riksantikvarieämbetet, 2003). Metoden har kompletterats med tankegods från *Plattform kulturhistorisk värdering och urval* (Riksantikvarieämbetet, 2015). Den kulturhistoriska värderingen bygger på kunskap och information som är utspridd i hela den kulturhistoriska dokumentationen, både i de bifogade tabellerna och i rapportdelen.

Ett centralt begrepp för den kulturhistoriska värderingen är *kulturhistoriskt värde*. I denna rapport används begreppet för att beskriva två olika kategorier av värden: *dokumentvärden* och *upplevelsevärden*.

En byggnad som har dokumentvärden bär på viktig information om det förflutna. Syftet med att värna dokumentvärden är att bevara källor till historisk kunskap som kan bidra med ökad förståelse för människans livsvillkor i skilda tider – inklusive vår egen tid. Byggnader med höga dokumentvärden kan erbjuda kunskap om historiska skeenden och berättelser som anses särskilt relevanta för samhället.

En byggnad som tillskrivs upplevelsevärden bär på kvaliteter och egenskaper som en betraktare med sina sinnen upplever och reagerar på. En byggnad av mycket hög hantverksmannamässig kvalitet kan exempelvis upplevas som vacker – ett estetiskt upplevelsevärde. Gamla byggnader som använts av många människor kan vara viktiga minnesmärken och utgöra en viktig aspekt av grupper eller individers identitet – ett socialt identitetsvärde.

Byggnadens sammantagna kulturhistoriska värde utgår från en sammanvägning mellan dokumentvärden, upplevelsevärden och vissa förstärkande egenskaper så som pedagogisk användbarhet, autenticitet, sällsynthet och representativitet. Alla värden som tillskrivits kyrkobyggnaden förklaras i sitt sammanhang i den kulturhistoriska värderingen. Ett sådant förfarande underlättar förståelsen för värderingen och gör det möjligt att granska den vetenskapligt.

Kyrkorummet har en enkel karaktär som präglas av närhet mellan församling och präst.

HISTORIK OCH UTFORMNING

Sälens fjällkyrka ritades av prästen och chefen för Kyrkans byggnadsbyrå Lars Ridderstedt, som även varit inblandad i utformningen av Sägmyra kyrka från 1970. Fjällkyrkan invigdes 1969 men har med åren kompletterats med utbyggnationer, den första 1979 och den andra 1992. Enligt Ridderstedts egen utsägo hade byggnadskommittén ursprungligen önskat sig en kyrka i betong, för att i längden klara klimatets påfrestningar bättre. Denna önskan förverkligades emellertid aldrig eftersom den bedömdes vara för kostsam. I dag möts besökarna istället av en enkel men ändå varm och sluttalig timmerbyggnad, krönt av ett brant sluttande valmat tak i svart plåt.

Resurserna för att bygga Sälens fjällkyrka var knappa. Transtrands församling hade själva inte tillräckliga medel för uppförandet, så hjälp söktes från annat håll. Tomtmarken donerades 1966 av Per Danils från Malung och Ove Olsson från Mariefred. Vidare skänktes byggtimmer av ett flertal skogsägare i socknen, allt för att göra drömmen om en kyrka verklig. Kyrksalens innertak och läktargolv utfördes av återvunna brädor, som tagits från Transtrands prästgårds gamla stall. Att uppförandet över huvud taget blev av var alltså tack vare de många och frikostiga donationerna, samt arbetet som utfördes av Föreningen Sälens fjällkyrka som grundades 1962. Ytterligare medel kom från en stiftskollekt som pågick under flera år, efter förslag från biskopen. Lars Ridderstedt skrev i samband med kyrkans invigning: ”Som så många gånger förr har dock fattigdomen lett till en koncentration på det nödvändigaste.” Vidare konstaterar han också att ”Lättfunnen är inte alltid enkelheten. Det kostar ofta mycket möda att med enkla medel skapa harmoni. Här har kyrkans måttförhållanden, material och ljuset bringats att klinga samman till en enhet.”

Det fristående altaret är timrat och har en altarskiva i röd älvdalskvarnsit från Mångsbodarna. Bänkinredningen, som är tillverkad av Fiskarhedens snickerifabrik, följer ett enkelt formspråk och har samma utförande som bänkarna i Sägmyra kyrka, med skillnaden att de i Sälens är blåmålade. Dopfunten är frammejslad ur en sälgstubbe, och predikstolen som tillverkats av Sven Eriksson består av en urholkad granstam. Kyrkorummets takkronor är speciellt framtagna för Sälens kyrka, och ritade av Lars Ridderstedt. Allt som allt är inredningen sparsmakad och utförd i enkla men lokala material.

De två tillbyggnaderna syns på baksidan. Sakristian från 1979 har välvt fönster likt den ursprungliga byggnaden.

Liturgiskt så är kyrkorummet påverkat av de nya kyrkobyggnadsideal som efter Andra vatikankonciliet på 1960-talet på bred front spreds inom kristenheten. Idealerna gick bland annat ut på att gudstjänsterna skulle förrättas med mindre avstånd mellan präst och församling, med inspiration från fornkyrkan. Detta återspeglas i Sälens fjällkyrka med att koret är på samma golvnivå som församlingen och i övrigt inte heller markerat, och att altaret är framskjutet för att möjliggöra att mässa firas versus populum – alltså med prästen bakom altaret vänd mot församlingen. Lars Ridderstedt, som ritade kyrkan, var själv mycket intresserad av de nya kyrkobyggnadsidealerna och disputerade med avhandlingen *Adversus populum* på ämnet hur Sigurd Lewerentz och Peter Celsing's kyrkoarkitektur påverkades av samtida teologiska diskussioner.

Med åren kompletterades den ursprungliga kyrkan och 1979 tillkom en ny sakristia mot norr, med ingång under läktaren i kyrkorummet. 1992 skedde en stor utbyggnad i form av församlingsgård, med utrymme för matlagning, konfirmandsgrupper och andra aktiviteter. Alla utbyggnader följer den ursprungliga stilen och har utförts i ett likartat liggtimmer, men med sadeltak till skillnad från kyrkorummets valmade tak.

Kronologi

Årtal:	Händelse:	Källa:
1968	5 juni lägger biskop Sven Silén första grundstenen till den nya kyrkan.	Föreningen Sälens fjällkyrka, 1970
1968	2 november hålls taklagsgudstjänst för att fira att taket är på plats.	Föreningen Sälens fjällkyrka, 1970
1969	Kyrkan invigs på palmsöndagen.	Föreningen Sälens fjällkyrka, 1970
1979	Ny sakristia byggs mot norr.	Ahlberg, 1996
1992	Församlingsgård byggs till i norr, med anslutning till sakristian. Takpappen byts till trapetskorrugerad plåt.	Ahlberg, 1996

Nödutgångsluckan fälls ut nedåt vilket underlättar öppning även om det är mycket snö ute. Att den ursprungliga takpappen byttes till trapetskorrugerad plåt beror sannolikt på att TRP-plåt har gynnsamma egenskaper i fjällmiljö.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Sälens fjällkyrka har ett mycket högt kulturhistoriskt värde som grundas på flera olika företeelser, som både är kopplade till förutsättningarna för kyrkans uppförande och till dess utformning.

Finansieringen av kyrkobygget skedde till stor del med frivilliga medel, vilket gav en ganska begränsad budget. Detta ledde till att Lars Ridderstedt, som ritade kyrkan, fick tillgripa mer sparsamma metoder för att åstadkomma ett stämningsfullt kyrkorum. Sättet han gjorde det på var genom att få kyrkans mått, material och ljus till att skapa en harmoni. Resultatet blev ett enkelt och sparsmakat kyrkorum med en lugn atmosfär. Ridderstedts verk har därmed ett arkitektoniskt värde. Det faktum att finansieringen skedde genom donationer och stiftskollekter visar att medel för kyrkobyggande inte fanns i något överflöd under perioden, samtidigt som fjällturismen kunde uppbåda gåvor från avlägset bofasta människor. Detta ger kyrkobyggnaden ett högt samhällshistoriskt värde eftersom den visar hur det nya fenomenet fjällturism kunde få människor att skapa kyrkliga platser i helt nya miljöer än vad som tidigare funnits. Dessutom visar det att det 1969 var mycket viktigt för många människor att få utöva sin religion på semestern.

Kyrkobyggnaden är Sveriges högst belägna kyrka, och den första permanenta kyrkan som byggdes på kalfjället. Klimatet är bitvis svårt, vilket ställer stora krav på utformningen av byggnader som uppförs där. Detta återspeglas i kyrkans takform, i den nödutgångslucka som finns bakom predikstolen och i valet av timmer som väggmaterial – eftersom en timrad vägg, om den utförs riktigt väl, genom sin tyngd kan skapa en vindtät och välisolerande barriär. Dessa sätt som byggnadens utformning påverkats av klimatet ger kyrkan ett arkitekturhistoriskt värde, eftersom företeelsen berättar om hur 1960-talets arkitektur kunde anpassa sig efter svårare klimat – bland annat genom att ta inspiration från lokal byggnadskultur. Av samma anledning har byggnaden ett byggnadsteknikhistoriskt värde.

Predikstolen är gjord av en tjock granstam som vänts upp-och-ned.

Hantverket och dess närhet till kyrkorummet, särskilt i form av bilans spår på timmerstockarna, avspeglar det lokala hantverksskunnandet samt timmerhuskulturens fäste och utbredning i Dalarna under 1900-talet och under den modernistiska epoken. Kunskapen om traditionellt hantverk fanns, även om ekonomi var orsaken. Att det är lokala krafter som stått för utförandet syns därmed ovanligt tydligt. Dessa egenskaper ger ett byggnadshistoriskt värde och ett identitetsvärde till fjällkyrkan eftersom lokalbefolkningens kunskaper återspeglas i byggnaden.

Stilen som byggnaden är uppförd i har dock inte enbart praktiska förklaringar. Den är uppförd i omålat timmer i en stil som hämtat inspiration från Dalarnas allmogekultur och träkyrkor, som Amsbergs kapell, Aspeboda gamla kyrka och Evertsbergs kapell. Denna form av lokalt präglade modernism har funnits parallellt med och i symbios med den mer internationellt inriktade modernism som efter 1930 påverkat landets arkitektur. På ett nationellt plan blev liknande stildrag populära först under postmodernismen, som fick sin största spridning från och med 1970-talets andra hälft. Av Dalarnas övriga moderna kyrkor är det bara Sågmyra kyrka som kan sägas vara uppförd i en liknande stil. I övrigt har stilen mest varit vanlig inom bostadsbyggandet. Att en lokalt präglad modernistisk stil valdes till Sälens fjällkyrka ger byggnaden ett arkitekturhistoriskt värde eftersom den berättar en alternativ historia om hur 1960- och 70-talens kyrkobyggnadsarkitektur yttrade sig.

Att kyrkorummet är inrett med inspiration från de nya tankar om kyrkobyggnadskonst som fick inflytande efter Andra vatikankonciliet ger byggnaden ett samhällshistoriskt värde eftersom den återspeglar hur liturgin förändrades under perioden, såväl som den ekumeniska rörelse som möjliggjorde att ursprungligen katolska idéer fick inflytande över den svenska protestantiska folkkyrkan.

Sammanfattningsvis har Sälens fjällkyrka på grund av sin värdemässiga bredd ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Huvudmotivet är dess höga samhällshistoriska värde och ytterligare grundmotiv är dess identitetsvärde, byggnadsteknikhistoriska, byggnadshistoriska, arkitekturhistoriska och arkitektoniska värde.

KÄLLOR

Otryckta källor

Föreningen Sälens fjällkyrka, informationsskrift över invigningen 30 mars 1969, Stockholm, 1970

Uppsala landsarkiv, Transtrands kyrkoarkiv, SE/ULA/11574

Tryckta källor

Ahlberg, Hakon, *Dalarnas kyrkor i ord och bild*, Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information, Falun, 1996

Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf, *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] : grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014

Unnerbäck, R. Axel, *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse [Elektronisk resurs]*, Riksantikvarieämbetets förl., Stockholm, 2002
<http://www.raa.se/publicerat/9789172096073.pdf>

